

<https://doi.org/10.30563/turklad.1826060>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Araştırma Makalesi / Research article

Geliş Tarihi / Received date : 19.11.2025

Kabul Tarihi / Accepted date : 04.12.2025

Yayın Tarihi / Date published : 20.12.2025

Atıf / Citation

Yalçın, S. K. ve Alkaya, İ. (2025). Derleme Sözlüğü'ndeki Karakter Adları Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 9. Cilt, 2. Sayı, 315-322.

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ KARAKTER ADLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

An evaluation of character names in the Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary of Turkish Dialects)

SÜLEYMAN KAAN YALÇIN¹- İLYAS ALKAYA²

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nde yer alan olumlu ve olumsuz karakter adları incelenmektedir. Çalışmanın amacı, halk ağzındaki karakter adlarının anlamlarını, işlevlerini ve toplumsal yansımalarını ortaya koymaktır.

Çalışmada Derleme Sözlüğü taranarak 2845 madde başı karakter adı tespit edilmiştir. Bu adların taşıdığı çok anlamlılık durumu dikkate alındığında ise karakter adlarının sayısı 3870'i bulmaktadır. Bu sebeple makalede toplam 3870 karakter adı sistematik olarak analiz edilmiştir.

Sonuç olarak halk ağzında kullanılan olumlu ve olumsuz karakter adlarının, Türk toplumunun kültürel yapısı ve dil zenginliği üzerindeki etkileri değerlendirilmiş ve bu adların dilin toplumsal işlevini anlamada önemli bir araç olduğu görülmüştür. Bu yönüyle çalışma, Derleme Sözlüğü'nde yer alan karakter adlarının dildeki işlevlerini ve toplumsal rolünü ortaya koymayı amaçlamakta ve sözlük bilimi alanına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Derleme Sözlüğü, Karakter Adları, Adbilim, Adlandırma

* Bu makale “Derleme Sözlüğü'nde Karakter Adları” başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ/TÜRKİYE. El-mek: skyalcin23@gmail.com

² ORCID: 0000 0002 3908 9204.

² Uzman, Fırat Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ/TÜRKİYE. El-mek: ialkaya4@gmail.com;

² ORCID: 0000-0002-9032-0598

Abstract

This study examines positive and negative character names found in the *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (Compilation Dictionary of Turkish Dialects). The aim of the study is to reveal the meanings, functions, and social reflections of character names in the folk language.

The Dictionary was scanned, and 2,845 character names were identified. Considering the polysemy of these names, the number of character names reaches 3,870. Therefore, a total of 3,870 character names were systematically analyzed in the article.

As a result, the effects of positive and negative character names used in popular speech on the cultural structure and linguistic richness of Turkish society were evaluated, and it was seen that these names are an important tool for understanding the social function of language. In this respect, the study aims to reveal the functions and social roles of the character names in the Compilation Dictionary and to contribute to the field of lexicography.

Keywords: Derleme Sözlüğü (Compilation Dictionary), character names, onomastics, naming

1. Giriş

Dil, bireylerin iletişim gereksinimlerini karşıladıkları, toplumsal kimliklerini inşa ettikleri, kültürel ve düşünsel dünyalarını şekillendirdikleri temel bir araçtır. Dilin en temel özelliklerinden biri insan-varlık ilişkisinin belirlenmesi ve algılanması noktasındaki adlandırmadır. Adlandırma, dilbilimin inceleme alanı içinde önemli bir yer tutar.

Adbilimi tüm varlıklara ait adlandırma biçimlerinin incelendiği dilbilim dalıdır. Adbilimi, kendi içerisinde yeradları, kişi adları vb. gibi birçok alt adlandırma alanını da ihtiva etmektedir. Bu alanlardan biri de insanların davranış biçimlerinin göstergelerinden biri olan karakter adlarıdır.

Karakter, bir bireyi diğerlerinden ayıran ayırt edici niteliklerin toplamıdır. Türkiye’deki halk ağızlarında kullanılan karakter adları üzerine daha önce ayrıntılı bir çalışmanın yapılmamış olmayışı bu çalışmayı özgün kılan en başat değerdir. Karakter kavramının karşılığı olarak hem ölçünlü dilde hem de ağızlarda farklı karşılıklar kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde “karakter” en yaygın biçimde huy, mizaç, fitrat, tabiat, yaradılış, kişilik sözcükleri ile karşılırken; ağızlarda ise özellikle huy, soy, sop, öz, tav, ehlâk, tebe’et vb. gibi sözcükler karakter kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Derleme Sözlüğü, Türk halk ağzının söz varlığını belgeleyen en geniş derleme çalışmasıdır. Bu çalışmada, Derleme Sözlüğü’ndeki karakter adları incelenerek, bu adların sosyokültürel temelleri, anlam çeşitliliği ve sınıflandırması ele alınmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, halk dilinde yer alan karakter adlarının dilbilimsel, kültürel ve toplumsal değerini ortaya koymaktır. Ayrıca çalışmada insanların dil aracılığıyla nasıl tanımlandığı ve bu tanımlamaların toplumsal ilişkilere nasıl etki ettiğinin ve bu bağlamda dil ve kimlik arasındaki ilişkinin toplumsal rollerde nasıl inşa edildiğinin ve nasıl yansıtıldığının anlaşılması da hedeflenmektedir.

Çalışmada, Derleme Sözlüğü’nde yer alan karakter adları tarama yöntemiyle tespit edilmiş ve fişlenmiştir. Bu kelimeler, anlamlarına göre sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Her bir kelime, anlam farklılıkları doğrultusunda ilgili sınıflandırmalara dâhil edilmiştir. Örneğin, aynı karakter adı farklı bölgelerde farklı anlamlar taşıyorsa, bu adlar her iki anlamda da değerlendirilmiştir. Tespit edilen kelimelere ait veriler sayısal olarak sunulmuştur.

2. Ad ve Adlandırma

Adlar, toplumların toplumsal yapısını, tarihsel birikimini ve kültürel değerlerini gözler önüne seren semboller olarak işlev görür. Aynı zamanda, dilin evrensel süreciyle birlikte sürekli değişen ve gelişen adlar, geçmişin izlerini bugüne taşıırken, toplumların kimliklerini ve farklılıklarını da vurgular. Bu bağlamda adlar, geçmiş ve geleceği birbirine bağlayan bir köprü işlevi görürken, toplumsal hafızanın korunmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Ad verme, toplumların sosyo-kültürel ihtiyaçlarının dil aracılığıyla karşılandığı bir alandır. Bu alan varlıklara ad verme işleminin ötesinde, toplumların dünyaya bakış açılarını,

inançlarını ve kültürel yapısını yansıtan bir süreç olarak gelişmiş ve toplumların kolektif hafızasında yer eden öğeler hâline gelmiştir. Adlandırma dilsel bir işlev taşımanın yanısıra sosyo-kültürel ve psikolojik bağlamda da önemli bir rol üstlenmektedir. Bu yönüyle adlandırma çok katmanlı ve çok aşamalı bir hâl almasına neden olmuş, adlar ve adlandırma pratikleri, toplumların kültürel hafızasında yer eden önemli bir folklorik unsur hâlini almıştır (Acıpayamalı, 1992: 13).

3. Adbilim, Adbilimin Tarihçesi

Adbilim, bir çalışma disiplini olarak ilk zamanlarda daha çok dilbilimsel işlevler taşıyan bir süreç olarak algılanmış; ancak daha sonraları tarih, coğrafya, antropoloji, edebiyat, felsefe, sosyoloji vb. gibi alanlarla ilişkisi dolayısıyla disiplinlerarası bir işleve sahip olmuştur (Sakaoğlu 2001; Aksan, 2009: 21; Zengin, 2014:19-20). Adbilim, inceleme alanı olarak varlıklara, kavramlara ve kişilere verilen özel veya cins adları konu edinmektedir.

Türk adbilimi ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar, Köprülü'nün (1950: 221) Türk onomastiği kavramıyla ilgili yaptığı çalışmalara dayanmaktadır, Sonraki zamanlarda ise bu alandaki araştırmalar Caferoğlu, Sakaoğlu, Eren ve Şahin gibi bilim insanlarının çalışmalarıyla zenginleştirilmiştir (Adıyaman, 2018: 11).

4. Karakter ve Karakter Adlandırmanın Sosyokültürel Zemini

Bir bireyin ayırt edici niteliklerinin toplamı anlamındaki karakter kavramı ile ilgili olarak yapılan adlandırmalar, toplumların tarihsel bağlamlarını, kültürel miraslarını ve sosyal etkileşimlerini yansıtır. Toplumların hangi değerleri benimsediği, hangi kavramları kutsadığı ve hangi kültürel öğeleri önemsediği, karakter adlarında gizlidir. Karakter adları, bir toplumun kimlik yapısına ve kültürel dinamiklerine ışık tutarken, aynı zamanda bu adlar aracılığıyla bireylerin sosyal rollerini ve tarihî anlamlarını da açığa çıkarır. Böylece, adlar sadece bireylerin kimliklerini oluşturmakla kalmaz; toplumların kolektif hafızasında geçmişten geleceğe uzanan bir köprü işlevi görür.

Adların olmadığı bir evrende, varlıklar anlam kazanmaz ve ifade edilemez hâle gelir. Kişinin kimliği, karakteri ve sosyal başarısı, adlarıyla doğrudan ilişkilidir (Yalçın, 2010: 251; Çeçen, 2020: 13).

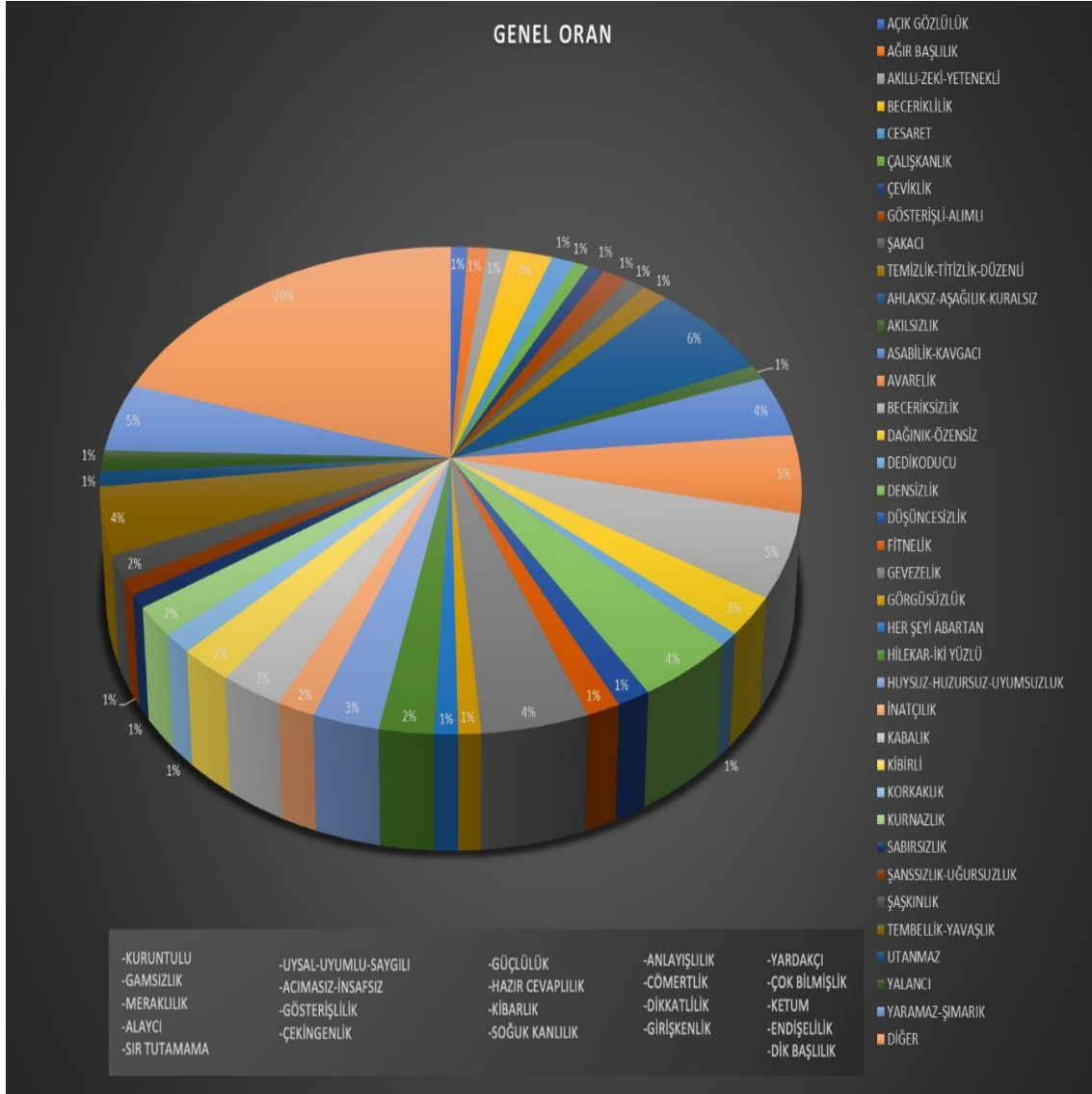
Genel anlamda bireylerin davranış biçimlerinin ve ruhsal durumunun ifadesi için kullanılan karakter kavramı; edebiyat bilimi açısından bir eserde duygu ve karakter boyutuyla incelenen kişilikleri karşılarken; felsefi açıdan ise bireyin kendi iradesiyle uyum içinde olma durumunu ifade eder (TDK: 1317-1318). Karakter kavramı bazı araştırmacılara göre tamamen kişilikle ilgiliyken, bazılarına göre de daha çok davranışsal olarak değerlendirilmiştir (Berkowitz, 2014: 289).

Toplum içindeki karakter adları olumlu ve olumsuz olarak biçimlenmiştir. Bir kişinin karakter adı, sergilediği davranış özelliklerine göre ve çoğunlukla da toplumda kabul gören normlar aracılığıyla belirlenir. Dolayısıyla, bir karakter adının olumlu veya olumsuz olarak nitelendirilmesi genellikle toplumsal kriterler, ahlaki ölçütler gibi değerler etrafında şekillenir.

Halk ağızları, dilin yabancı etkilerden en az zarar görmüş alanları olarak kabul edilmekte ve bu ağızlarda yapılan derlemeler, dilin tarihi yapısını, kültürel ve toplumsal özelliklerini incelemeyi mümkün kılmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun 20. yüzyılda başlattığı bu çalışmalar, halk dilinde yer alan kelime ve deyimlerin derlenmesi amacıyla geniş bir kapsamda gerçekleştirilmiştir. 1932'de hayata geçirilen "Söz Derleme Talimatnamesi" ile Türkiye çapında derleme faaliyetlerine başlanmış, her ilde bir "derleme heyeti" oluşturulmuştur. Bu heyetlerde çeşitli kamu görevlileri ve yerel yöneticiler yer almış, derleme çalışmaları için ilçelerde de şubeler kurulmuştur. Bu kapsamda 1932-1934 ile 1939-1949 yılları arasında derlenen malzemeler bir araya getirilerek Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi'nde toplanmıştır.

5. Derleme Sözlüğü'ndeki Karakter Adlarının Analizi

Bu çalışmada, Derleme Sözlüğü'nden taranarak 2845 karakter adı elde edilmiş; Bu adların taşıdığı çok anlamlılık durumu dikkate alındığında ise 3870 karakter adının kullanıldığı görülmüştür³. Çalışmada, karakter adları olumlu ve olumsuz olarak incelenmiş, sayısal oranları, anlamları ve toplumsal bağlamdaki yeri ortaya konulmuştur.

Grafik 1. Genel Oran Grafiği

5.1 Olumlu Karakter Adları

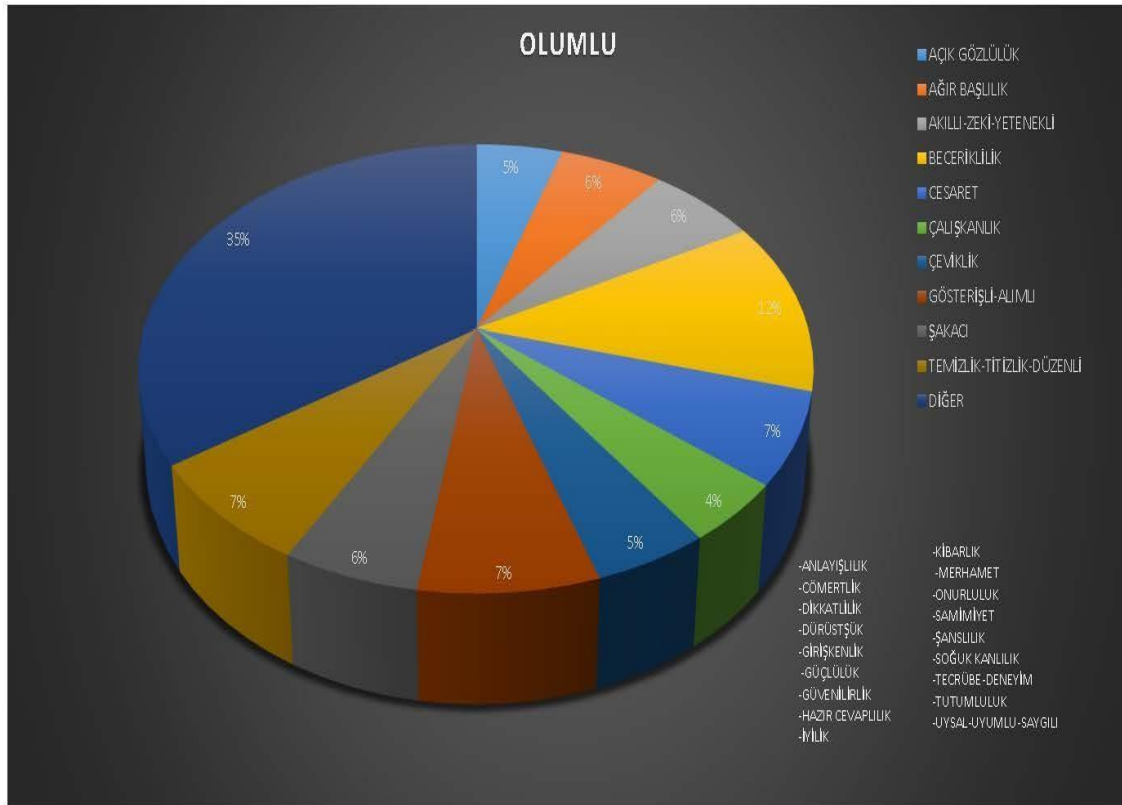
Çalışmanın bu bölümünde, açıkgozlülük (34; %1.195), ağırbaşlılık (41; %1.441); akıllı-zeki-yetenekli (43; %1.511); anlayışlı (4; %0.141); becerikli (87; %3.058); cesurluk (46; %1.617); cömert (24; %0.844); çalışkan (30; %1.054); çevik (33; %1.160); dikkatli (7; %0.246); dürüst (11; %0.387); girişken (16; %0.562); gösterişli (51; %1.793); güçlü (28; %0.984);, güvenilir (17; %0.598); hazır cevap (2; %0.070);, iyilik (26; %0.914); kibarlık (20; %0.703); merhametli (8; %0.281); onurlu (18; %0.633); samimi (26; %0.914); soğukkanlı (6; %0.211); şakacı (39; %1.371); şanslı (5; %0.176); tecrübeli (10; %0.195); temiz-titiz-düzenli

³ İlgili karakter adlarına ayrıntılı bir şekilde erişebilmek için bk. İlyas Alkaya, (2025). Derleme Sözlüğü'nde Karakter Adları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ.

(52; %1.828); tutumlu (11; %0.387); uysal-uyumlu-saygılı (28; %0.984) başlıkları altında şekillenen olumlu karakter adları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Tespit edilen olumlu karakter adları, toplumsal anlamda olumlu kabul edilen değerlere yönelik davranışların ve tutumların hangi nitelikler üzerinde yoğunlaştığını ve bu durumun dilde nasıl karşılık bulunduğunu ortaya konulmuştur.

Çalışmada olumlu karakter adlarından "beceriklilik"le ilgili karakter adları, %3,06 oranıyla en çok adlandırmaya sahip karakter özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oran, becerikliliğin toplumda daha ön planda tutulduğunu göstermektedir.

Grafik 2. Olumlu Karakter Adları

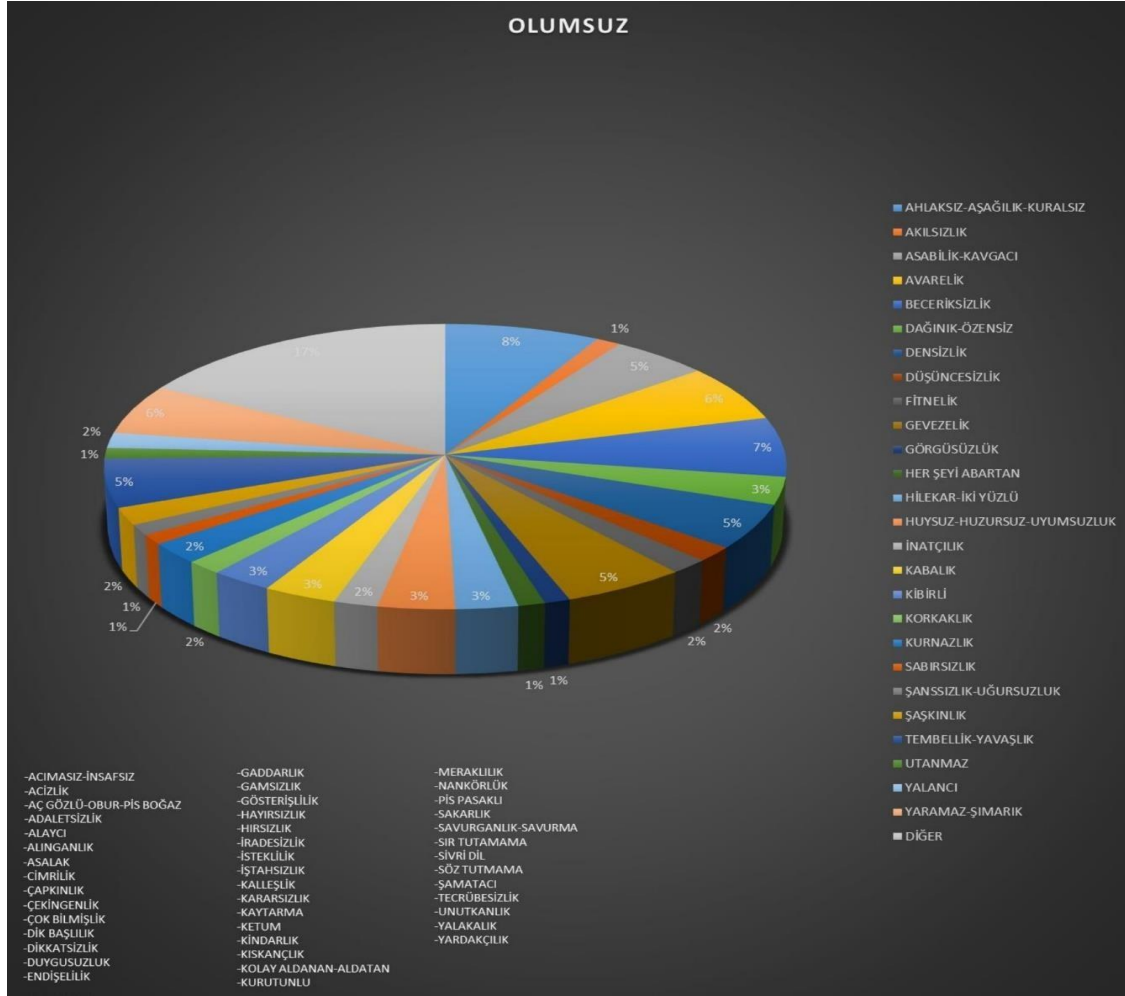
5.2. Olumsuz Karakter Adları

Çalışmanın bu bölümünde, acımasız-insafsız (6; %0.211); acizlik (15; %0.527); açgözlü-obur-pisboğaz (24; %0.844); adaletsizlik (3; %0.105); âhlaksız-aşağılık (248; %8.717); akılsızlık (39; %1.371); alaycılık (6; %0.211); alınganlık (26; %0.914); asabilik-kavgacılık (157; %5.517); asalak (12; %0.422); avarelik (200; %7.030); beceriksizlik (210; %7.381); cimrilik (26; %0.914); çapkınlık (19; %0.668); çekingenlik (25; %0.879); çokbilmişlik (21; %0.738); dağınık-özensiz (97; %3.409); dedikoduculuk (33; %1.160); densizlik (159; %5.589); dik başlılık (15; %0.520); dikkatsizlik (18; %0.633); duygusuzluk (2; %0.070); düşüncesizlik (53; %1.863); endişelilik (11; %0.387); fitnelik (53; %1.863); gaddarlık (13; %0.457); gamsızlık (2; %0.070); gevezelik (169; %5.940); görgüsüzlük (35; %1.230); gösterişlilik (4; %0.141); hayırsızlık (14; %0.492); her şeyi abartan (37; %1.301); hilekâr-ikiyüzlü (85; %2.988); hırsızlık (11; %0.387); huysuz-huzursuz-uyumsuzluk (105; %3.691); inatçılık (60; %2.109); iradesizlik (14; %0.492); olumsuz anlamda isteklilik (5; %0.176); iştahsızlık (1; %0.035); kabalık (100; %3.515); kalleşlik (15; %0.527); kararsızlık (19; %0.668); kaytaran (11; %0.387); ketum (2; %0.070); kibirli (85; %2.988); kindarlık (16; %0.562); kıskançlık (20; %0.703); kolay aldanılan-aldatan (7; %0.246); korkaklık (49; %1.722); kurnazlık (75; %2.636); kuruntulu (14; %0.492); meraklılık (14; %0.492); nankörlük (3; %0.105); pis-pasaklı (14;

%0.492); sabırsızlık (34; %1.195); sakarlık (3; %0.105); savurganlık (23; %0.808); sır tutamama (7; %0.246); sivri dillilik (9; %0.316); söz tutmama (13; %0.457); şamatacı (7; %0.216); şanssızlık-uğursuzluk (38; %1.336); şaşkınlık (61; %2.144); tecrübesizlik (18; %0.633); tembellik-yavaşlık (171; %6.011); unutkanlık (3; %0.105); utanmaz (38; %1.336); yalakalık (9; %0.316); yalancı (54; %1.898); yaramaz-şımarık (176; %6.186); yordakçı (2; %0.070) başlıkları altında yer alan olumsuz karakter adları detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Bu bölümde, olumsuz karakter adlarının sayısal dağılımları da analiz edilerek, toplumdaki olumsuz algıların hangi nitelikler etrafında şekillendiği, dilin bu algıyı nasıl yansıttığı ve bireylerin olumsuz özelliklerinin toplumsal yapıda nasıl bir yer bulduğu ortaya konacaktır. Sonuç olarak, olumsuz karakter adlarının dildeki işlevi, toplumun bireyler arasındaki sınırları nasıl belirlediğini ve dışlayıcı bir dil kullanarak toplumsal düzeni nasıl koruduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Olumsuz karakter adlarının yüksek oranda oluşu, toplumun olumsuz özelliklere karşı duyduğu hassasiyeti ve bu tür davranışları dillendirme eğilimini yansıtır. Ayrıca toplumumuzda bazen olumlu karakter yapılarını ifade etmek için de olumsuz karakter adlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu duruma sevimli çocuklar için “edepsiz, haşarı, soytarı, yaramaz, erçel, fırlama vb. gibi ifadelerin kullanılması örnek verilebilir.

Grafik 3. Olumsuz Karakter Adları

6. Sonuç

Derleme Sözlüğü'ndeki Karakter Adları" başlıklı bu çalışmada, Türk kültüründeki karakter adlarının tarihî ve toplumsal kültürel çerçevede derinlemesine incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında, Derleme Sözlüğü taranarak 2845 karakter adı tespit edilmiştir. Olumlu ve olumsuz anlam taşıyan bir karakter adının birden fazla anlama sahip olması nedeniyle bu sayı artmış ve incelemede toplam 3870 sözcük olarak incelenmiştir.

Karakter adlarının sınıflandırılması sonucunda; tekrar eden 3870 sözcük tespit edilmiş, bu sözcüklerden 723'ünün (%18.0) olumlu karakter; 3147'sinin (%81.30) ise olumsuz karakter adlarına ait olduğu görülmüştür.

Çalışmada 723 olumlu karakter adı içerisinde %12 ile en yüksek orana sahip karakter adının "beceriklilik" olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %7'lik bir oranla "cesaretlilik" ile ilgili adlandırmalar yer almaktadır. Ön plana çıkan beceriklilik ve cesaret adlandırmaları, Türklerin hem bağımsız yaşama isteği hem de kültüre ve medeniyete yaptığı katkılarla özdeşleşmektedir.

Çalışmada 3147 olumsuz karakter adı içerisinde %8 ile en yüksek orana sahip karakter adının "âhlaksız- aşağılık" olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %7'lik bir oranla "beceriksizlik" ile ilgili adlandırmalar yer almaktadır. Ön plana çıkan âhlaksız- aşağılık ve beceriksizlik adlandırmaları, Türklerin topluma faydası olmayan, toplumsal kuralları çiğneyen ve toplum vicdanına saygı duymayan kişilere karşı takındığı tavrın bir yansımasıdır.

Çalışmada daha çok olumsuz karakter adlarının tespit edilmiş olması, Türk toplumunun, görmek istemediği veya olumsuz olarak değerlendirdiği tutumlara karşı tepkisini ortaya koymaktadır.

Çalışmada sonuç olarak, halk ağzındaki olumlu ve olumsuz karakter adlarının sınıflandırılması yapılmış; bu karakter adlarının toplumsal, kültürel ve dilsel açıdan taşıdığı anlamlar tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışmanın, adbilime Türk kültür tarihine ve sözlükbilime katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışma, dilbilim, sosyoloji, ağız araştırmaları gibi alanlarda yapılacak olan karşılaştırmalı çalışmalar için de fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1992). Türk Kültüründe Ad Koyma Folklorunun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi. *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 4, 1-14.
- Adıyaman, C. (2018). *Kutadgu Bilig'in Adbilim Bakımından İncelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim* (1. 2. 3. Ciltler). Ankara: TDK Yayınları.
- Alkaya, İ. (2025). *Derleme Sözlüğü'nde Karakter Adları*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ.
- Berkowitz, M. W. (2014). Karakter Eğitimi Bilimi. (Çev.: Macid Yılmaz), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(3), 285-302.
- Köprülü, F. (1950). Türk Onomastique'i Hakkında. *İÜEF Tarih Dergisi*, Cilt I, 221-235.
- Sakaoğlu, S. (2001). *Türk Ad Bilimi I. Giriş*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (I-VI Cilt) (2009). Ankara: TDK. (DS. Derleme Sözlüğü).
- Yalçın, S. K. ve Çeçen, E. (2020). Derleme Sözlüğü'ndeki Yeryüzü Şekilleri ve Su Kaynaklarına Ait Mekân Adları Üzerine Değerlendirme. *Türkologia*, No: 5 (103); s. 9-21.
- Zengin, D. (2014). *Türk Toplumunda Adlar ve Soyadları. Sosyo-kültürel ve Bilimsel Bir Yaklaşım*. Ankara: Kurmay Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.